

Орієнтація на зміну сімейної комунікації передбачає певні методи роботи з сім'єю. Насамперед, психолог повинен встановити контакт з кожним членом сім'ї. Більше уваги приділяється тому, що відбувається у ситуації «тут і тепер». Такі методи, як рольова гра, арттерапія сприяють виникненню спонтанної поведінки членів сім'ї, і це великою мірою впливає на створення атмосфери довіри і захищеності. Під час зустрічі з сім'єю психолог демонструє збалансовану, гармонійну комунікацію, а також розкриває перед членами сім'ї суперечливість тієї взаємодії, яка притаманна для їхньої сімейної структури.

В. Сатір зазначає, що найбільш бажаним результатом сімейної терапії є не просто набуття досвіду спілкування, який сім'я може використовувати для подальшого розвитку, а й розуміння цього досвіду і конкретних прийомів, які використовував терапевт для гармонізації сімейних стосунків та створення безпечного сімейного середовища.

Резюмуючи сказане, можна стверджувати, що дана модель консультування передбачає навчання, критерієм ефективності якого є підвищення рівня відкритості сім'ї. Практика доводить, що будь-який спеціаліст по роботі з сім'ями повинен бути підготовлений до застосування різних способів організації та проведення психотерапії в залежності від того, з якою сім'єю, проблемою і в яких умовах він працює. З огляду на це, можна стверджувати, що репертуар психотехнічних засобів повинен бути достатньо різноманітним, з тим, щоб у ході терапії переважала орієнтація на особливості конкретної сім'ї, а не на теоретичний світогляд фахівця. Попри це, Вірджинія Сатір, зазначала, що для психолога важливо бути проникливим і мати досвід, а формалізовані процедури – речі другорядні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Варга А. Системная семейная психотерапия : краткий лекционный курс / А. Варга. – СПб. : Речь, 2001. – 144 с.
2. Елизаров А. Основы индивидуального и семейного психологического консультирования. Учебное пособие / А. Елизаров. – М. : Ось-89, 2003. – 335 с.
3. Навайтис Г. Семья в психологической консультации / Г. Навайтис. – М. : МПСИ, Воронеж, НПО «МОДЭК», 1999. – 360 с.
4. Сатир В. Как строить себя и свою семью / В. Сатир. – М. : Педагогика-пресс, 1992. – 192 с.
5. Сатир В. Психотерапия семьи / В. Сатир. – СПб. : Речь, 2000. – 101 с.

Валерій Петрович,

канд. пед. н., доцент,

голова Волинської обласної філії

Українського фонду «Благополуччя дітей»

Східноєвропейський національний університет

імені Лесі Українки,

ОРГАНІЗАЦІЯ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ ЩОДО ПОПЕРЕДЖЕННЯ Й ПОДОЛАННЯ НАСИЛЬСТВА У СІМ'ЯХ УЧНІВ

У статті розкрито особливості проявів насильства над дітьми у сім'ях та визначено шляхи вдосконалення соціально-педагогічної роботи щодо його запобігання та подолання.

Valerii Petrovych

ORGANIZATION OF SOCIAL AND EDUCATIONAL WORK TO PREVENT AND OVERCOME DOMESTIC VIOLENCE

The article examines the characteristic features of child abuse and defines the ways of improvement of social and pedagogical work on its prevention and response.

Рівень життя більшості сучасних українських родин став впродовж останніх років значно нижчим за мінімальні соціальні стандарти, внаслідок чого посилилась економічна, психологічна й моральна нестійкість сім'ї. Сьогодні гострою проблемою сім'ї є прояви відчуження між дітьми й батьками, оскільки не в кожній родині дитина знаходить підтримку й надійний захист, які їй у край необхідні. Водночас сучасні реалії вимагають від дітей чимраз швидшого та якіснішого входження у світ дорослих, що не завжди відбувається спокійно й без насильства, яке досить часто має місце як у навчальному закладі чи за місцем проживання, так і безпосередньо у сімейному оточенні дитини [4, с. 4]. Домашнє насильство залишається, як і раніше, однією із найактуальніших проблем у багатьох країнах світу, в т.ч. і в Україні. Досить високому рівню цього виду насильства сприяє і те, що суспільство поки що не готове відкрито обговорювати цю проблему.

Феномен насильства в сім'ї, його чинники, сутність, наслідки, особливості подолання досліджували ряд зарубіжних (А. Бандура, Л. Берковіц, Л. Волкер, О. Волкова, Дж. Доллард, Н. Міллер, В. Сатір, І. Фурманов, Є. Цимбал) та українських (В. Бондаровська, О. Кочемировська, К. Левченко, Н. Максимова, Ю. Онишко, Т. Цюман та ін.) науковців. Зміст та особливості соціально-педагогічної роботи з різними типами

сімей, в тому числі й тих, де відбувається насильство, частково розглянуті у працях В. Гончарова, Т. Журавель, І. Звереві, А. Капської, В. Ролінського, Н. Сейко, І. Трубавіної, Н. Щербак та інших.

У 2007 р. Всеукраїнський громадський центр «Волонтер», Державний інститут сім'ї та молоді за сприяння Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту провів дослідження щодо поширення насилля та жорсткого поводження з дітьми в Україні. За його результатами:

- 25% дітей свідчать про те, що переживають у своїй сім'ї насильство з боку найближчого сімейного оточення, причому не завжди з боку дорослих; чи не найбільш конфліктними є стосунки між дітьми в сім'ї;
- 20% дітей вважають ставлення до себе з боку старших за віком школярів та незнайомих однолітків – насильством;
- майже 40% дітей свідчать про наявність психологічного насильства з боку батьків у ставленні до дітей;
- 40% опитаних батьків вважають за можливе вживання фізичного покарання своїх дітей як основного методу виховання [1, с. 10].

Згідно даних Волинського обласного центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді у 2013 році в 71 родині волинян були зафіксовані випадки насильства над дітьми, всього постраждалих дітей – 89 осіб. Це лише офіційні цифри, які відображають, згідно з попередніми статистичними даними загальноукраїнських соціологічних досліджень, не більше однієї п'ятої частини реальних жертв сімейного насилля над дітьми.

Зазначимо, що досить поширеною серед громадян і дітей, зокрема, є тенденція щодо замовчування та приховування фактів жорстокого ставлення; головними причинами відсутності звернень дітей із приводу жорстокого ставлення до них є як відсутність інформації щодо того, до яких саме інстанцій у цих випадках слід звертатись, так і невпевненість у можливості отримати від них допомогу. Найчастіше діти стають об'єктами жорстокості з боку найближчого оточення, яке, навпаки, мало б їх захищати – з боку членів родини та вчителів; кривдником дитини може стати кожен, хто має можливість контактувати з нею та переважає її за якимось із критеріїв: за віком, статусом, фізичною силою тощо. Помічниками дітей у відстоюванні та захисті їх прав може бути будь-хто, кому дитина довіряє, на реальну допомогу кого розраховує, хто хоче змінити життя цієї дитини на краще.

Насильство дуже часто присутнє в нашому житті і, залежно від ситуації, людина може бути свідком, жертвою або ж власне кривдником. Як правило, неповнолітні стають свідками кожного третього випадку насильства в сім'ї. Трагічність ситуації полягає в тому, що свідки чи жертви насильницьких дій копіюють модель кривдницької поведінки у власному житті та продовжують чинити насильницькі дії уже в новому соціальному оточенні. Таким чином, створюється коло насильства: з одного боку, діти, виховані в сім'ях із фактами насильства, дуже часто виявляють схильність ставати жертвами насильства, з іншого – жертви часто стають кривдниками.

У вітчизняній та зарубіжній науковій літературі виокремлюють три основні підходи до розуміння проблеми насильства в сім'ї: соціокультурний, індивідуально-психологічний і системно-сімейний. У межах *соціокультурного підходу* насильство в сім'ї розглядається як наслідок певної класової, економічної та гендерної нерівності в суспільстві. *Індивідуально-психологічний підхід* пояснює насильство в сім'ї як наслідок виявлення певних індивідуальних рис, особливостей і станів, притаманних особистостям, що втягнуті в насильство. *Системно-сімейний підхід* розглядає насильство як продукт всієї сімейної системи, а не результат індивідуальної патології. Вищезазначені підходи до виникнення насильства в сім'ї лежать в основі роботи, спрямованої на профілактику цього явища, а також надання сім'ї соціально-педагогічної, психологічної, психотерапевтичної допомоги з метою припинення насильства та подолання його наслідків [2, с.83].

Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» від 15.11. 2001 р., (чинна редакція № 2789-14), розрізняє чотири *види домашнього (сімейного) насильства*: фізичне, сексуальне, психологічне, економічне. У контексті нашого дослідження варто дати їм характеристику, зупинившись більш детально на ситуаціях вчинення насильницьких дій щодо неповнолітніх членів родин.

Фізичне насильство щодо дітей – це завдання дитині батьками чи особами, які їх замінюють, іншими особами фізичних травм, різних тілесних ушкоджень, що підривають здоров'я дитини, порушують її розвиток і позбавляють життя. Такі дії можуть здійснюватися у формі побиття, катування, штовхань, ударів, ляпасів, припікання гарячими предметами, рідинами, запаленими сигаретами, укусів та з використанням усіляких предметів як знарядь знущання.

Психологічне насильство стосовно неповнолітніх в сім'ї полягає у відкритому неприйнятті дитини, постійному чи періодичному психологічному впливові на дитину з боку батьків, опікунів, вихователів через словесні образи, погрози, приниження людської гідності дитини, умисну фізичну або соціальну ізоляцію дитини. Одноразова, груба психічна дія, що викликала у дитини психологічну травму, також входить у цей вид насильства.

Економічне насильство стосовно дітей у сім'ї полягає у зневазі до інтересів і запитів дитини, відсутності належного забезпечення основних потреб дитини в їжі, одязі, житлі, вихованні, освіті, розвитку,

медичній допомозі з боку батьків чи осіб, які їх замінюють, у силу об'єктивних причин (бідності, шахрайських дій третіх осіб, недосвідченості чи безпечності батьків, їх психічних хвороб) і без таких.

Сексуальне насильство по відношенню до дітей в сім'ї – це, як правило, втягнення дитини з її згоди або без такої у прямі чи непрямі дії сексуального характеру для задоволення сексуальних потреб або отримання вигоди. Сексуальне насильство передбачає статеві зносини (вагінальний, оральний і анальний контакти), взаємну мастурбацію, інші маніпуляції зі статевими органами, залучення дитини до комерційного сексу та порнобізнесу тощо. Висока латентність сексуального насильства пояснюється прагненням жертви приховати подію із-за сорому і страху перед дорослими [5, с. 200].

До різновидів й форм насильства над дітьми деякі вітчизняні дослідники також відносять: використання «привілеїв» дорослих, у тому числі поводження з дітьми як із рабами чи слугами, підлеглими чи як зі своєю чи чужою власністю; залякування, тобто використання своїх переваг – росту, розмірів та сили; нагнітання страху за допомогою розповідей, дій, поглядів; погрози покинути дитину чи її розлюбити; загрози суворого покарання Богом, судом, міліцією, спецшколою, притулком, родичами та лікарнею; приниження; використання скарг для тиску на дитину; використання дітей у конфліктах між батьками; так звану «торгівельну» поведінку одного з батьків щодо любові до дитини тощо [5, с. 53–54].

Соціально-педагогічна робота є необхідною складовою розв'язання проблеми насильства в сім'ї. Її метою, на нашу думку, є збереження цілісності сім'ї, захист прав членів сім'ї у родині, налагодження партнерства та співробітництва між членами родини, а першочерговими завданнями – виявлення випадків порушення прав людини/дитини в сім'ї; вивчення причин жорстокого поводження, та, відповідне, інформування про ці випадки органів влади; профілактика насильства в сім'ї та територіальній громаді, пропагування бажаної та зрозумілої в громаді моделі сімейного життя, здорового способу життя; статеве виховання; правова й психолого-педагогічна просвіта населення з питань сім'ї та шлюбу, прав людини/дитини; організація предметного спілкування членів сім'ї між собою, з іншими сім'ями для подолання причин жорстокого поводження; допомога в організації життєдіяльності сім'ї, створенні нормальних умов для її функціонування; сприяння розвитку й самореалізації членів сім'ї [3, с. 117].

Найважливішими серед *видів соціально-педагогічної роботи з сім'єю*, де відбувається (або може відбуватися) насильство, як показав аналіз наявних науково-методичних джерел та власний досвід автора з консультування сімей, є: соціально-педагогічна профілактика насильства, соціально-педагогічна реабілітація та соціально-педагогічний супровід сім'ї.

Соціально-педагогічна робота з профілактики насильства щодо дітей – вид соціально-педагогічної діяльності, що здійснюється уповноваженими структурами, спрямований на: попередження, усунення та подолання чинників ризику виникнення насильства щодо дітей; раннє виявлення насильства; організування системи заходів, спрямованих на надання допомоги дитині, яка постраждала від насильства, а також на роботу з агресором із метою недопущення повторних випадків насильства. Така діяльність охоплює первинну, вторинну та третинну профілактику насильства щодо дітей [6, с. 205].

Робота соціального педагога, шкільного психолога, інших фахівців освітньо-виховної установи після поступлення сигналу про насильницьку форми поведінки щодо дитини може вестися за наступним алгоритмом: 1) виявлення випадку (факту) сімейного насильства; 2) діагностика ступеню тяжкості перенесеного дитиною насильства; 3) надання екстреної медичної, психологічної допомоги дитині; 4) розробка плану заходів, спрямованих на гарантування безпеки дитини; 5) надання спеціалізованої допомоги дитині-жертві насильства (психологічної, юридичної, педагогічної, соціальної та ін.); 6) встановлення природи, причин сімейного насильства, чинників, що його обумовлюють; 7) визначення міри втручання в сім'ю з боку фахівців різних відомств і служб; 8) формування мотивації сім'ї на співпрацю з фахівцями; 9) укладення договору про співпрацю і соціальний патронаж; 10) запобігання випадкам повторного насильства; 11) соціальний контроль.

Як показують кращі зразки практики, оптимальними шляхами соціально-педагогічної роботи з сім'ями, де мають місце прояви насильства, на наш погляд, є: удосконалення та посилення дієвості чинного законодавства щодо соціальної підтримки та соціального захисту сім'ї; налагодження співробітництва соціального педагога/ інших педагогічних працівників ЗНЗ із відповідальними державними структурами (управліннями (відділами) у справах сім'ї, молоді та спорту, службою дільничних інспекторів міліції та кримінальною міліцією у справах дітей, органами опіки та піклування, службами у справах дітей, ЦСССДМ, органами й заклади охорони здоров'я тощо) та недержавними організаціями щодо надання допомоги сім'ї; вдосконалення змісту соціально-педагогічної роботи з цією категорією сімей: соціальну профілактику та корекцію сімейних негараздів, налагодження партнерства й співробітництва в сім'ї та мобілізацію її внутрішніх сил на вирішення проблем; підготовку соціальних педагогів/соціальних працівників для роботи з цією категорією сімей тощо.

Отже, насильство щодо дитини у сім'ї є феноменом, який має певні передумови та спричинює руйнівні наслідки як для особистості конкретної дитини, так і для суспільства загалом. За умови комплексного та компетентного підходу до попередження насильства, своєчасного виявлення та подолання чинників, що призводять до нього, реабілітації його жертв та корекційної роботи з агресорами, можна мінімізувати прояви цього явища.

ЛІТЕРАТУРА

1. Виявлення, попередження і розгляд випадків насильства та жорстокого поводження з дітьми : методичні матеріали для працівників освіти / [авт.- упор. С. Буров, І. Дубініна, Ю. Онишко, Л. Смилова, М. Ясиновська] – К. : Видавничий дім «КАЛІТА», 2007. – 36 с.
2. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / за заг. ред. І. Звереві. – К. ; Сімф. : Універсум, 2013. – 536 с.
3. Журавель Т. В. Попередження, виявлення і подолання випадків насильства та жорстокого поводження з дітьми : метод. посіб. для освітян / [Т. Журавель, О. Кочемировська, М. Яновська ; за заг. ред. О. В. Безпалько]. – К. : К.І.С, 2009. – 242 с.
4. Організація роботи з розв'язання проблем насильства в школі : [навч.-метод. посіб. / упорядн. Є. Дубровська, М. Ясеновська] – К. : Науковий світ, 2013. – 96 с.
5. Система захисту дітей від жорстокого поводження / [Л. Волинець, Т. Дорошок, М. Євсюкова та ін. ; ред. К. Б. Левченко, І. М. Трубавіна. – К. : Держсоцслужба, 2005. – 395 с.
6. Соціальна педагогіка : навч. посіб. / [О. В. Безпалько, І. Д. Зверева, Т. Г. Веретенко; за ред. О. В. Безпалько]. – К. : Академвидав, 2013. – 312 с.

Сергій Пішун,

канд. пед. н., доцент,
Сумська філія

Харківського національного університету
внутрішніх справ

ДЕВІАНТНІ ПРОЯВИ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ ЯК ПРЕДМЕТ ПЕДАГОГІЧНОЇ КОРЕКЦІЇ

У статті надано аналіз факторів і конституційних особливостей підлітків, у яких під впливом несприятливих соціальних умов, а також, в силу моральної незрілості, виникає та закріплюється девіантна поведінка.

Serhii Pishun

TEENAGERS' DEVIANT BEHAVIOUR AS AN ISSUE OF PEDAGOGIC CORRECTION

The article provides a brief analysis of the factors and constitutional characteristics of teenagers, which along with the adverse social conditions, and due to instability of moral sphere contribute to the emergence and strengthening of deviant behaviour.

Проблема криміналізації свідомості молоді є дуже важливою для українського суспільства. Правова неосвіченість більшості неповнолітніх породжує неповагу до закону, підштовхує до злочинної діяльності. Загострення політичних, економічних, соціально-культурних потреб створює сприятливі умови для поширення «злочинної» ідеології, залучення підлітків до злочинної діяльності, створення організованих злочинних груп, їх діяльності й розвитку. Соціально дезадаптивні риси особистості підлітків, схильних до девіації, та їх формування відображає яскраво виражений низький ступінь моральної регуляції поведінки у суспільстві і є порушенням загального процесу інтеріоризації морально деформованих соціальних відносин, що оточують дитину: невігдність дотримуватися моральних принципів, засвоєння ієрархії цінностей з позицій власного «єго», прийняття духовно збіднених установок, які спрямовують усі сили та здібності на придбання престижних речей, виправдання будь-яких джерел збагачення.

Такі соціальні інститути як сім'я, засоби масової інформації, колективи навчальних закладів, які здатні сформулювати об'єктивні уявлення підростаючої людини та громадянську позицію щодо злочинної діяльності, не здійснюють належного впливу на неї, а іноді навіть і пропагують кримінальну субкультуру. Таке протиріччя підриває авторитет соціальних інститутів взагалі, зменшує повагу підлітків до них, їх значимість та цінність.

Відхилення у той чи інший бік поведінки з різною інтенсивністю є суттєвим параметром девіації, яка визнається нормальною й такою, що не є відхиленням, незалежно від наявності або відсутності патології психічних розладів. Відповідно до концепції адаптивної поведінки, слід зазначити, що порушення адаптації – це результат будь-якої девіації чи то психічної, чи соціальної. Як зазначає О. Безпалько, «серед українських та зарубіжних дослідників немає єдиного погляду на термін «девіантна поведінка». Одні вчені вважають, що йдеться про всі відхилення від схвалюваних суспільством соціальних норм, інші – пропонують охоплювати